
Окладна М. Г., кандидат історичних наук, доцент Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;

Якименко Х. С., кандидат юридичних наук, науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України

Ідеї розбудови наднаціональної Європи в політико-правовій думці XVII – початку XX ст.

У статті аналізується розвиток політико-правових поглядів європейських мислителів на процес об'єднання держав Європи протягом XVII – початку XX ст. Увага акцентується на пропозиціях, які були висунуті і концептуально обгрунтовані у вказаний період і які були використані в другій половині XX ст. після офіційного започаткування процесу європейської інтеграції, що привів до розбудови наднаціонального за своєю правовою природою Європейського Союзу.

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, Сполучені Штати Європи, Новий час.

Європейська інтеграція і Європейський Союз як найбільш вагомий її здобуток справедливо вважається однією з найцікавіших і складних проблем наукових досліджень. У вітчизняній і зарубіжній літературі сформувалося кілька головних підходів до дослідження проблеми [16, с. 148–266], однак жоден з них не дозволяє однозначно визначити правову природу Євросоюзу.

Тому, хоча аналізу ЄС присвячені численні фундаментальні наукові праці [4; 5; 14; 9; 17; 11; 18], питання визначення його правової природи й досі залишається найбільш дискусійним в юридичній науці. Єдине, що можна стверджувати в цій ситуації, так це те, що ЄС є організацією, правова природа якої характеризується значним ступенем наднаціональності. Вирішенню питання конкретизації правової природи ЄС сприяє використання історичного методу, який допомагає відтворити розвиток теоретичних і концептуальних дискусій на різних стадіях інтеграції, а відтак зрозуміти, під впливом яких теорій і концепцій відбувалося формування ЄС [2, с. 17].

Стосовно визначення моменту, з якого починається відлік інтеграції в Європі, серед науковців немає єдності в поглядах. Це пояснюється тим, що теоретична і практична конструкція об'єднаної Європи складалася поступово, відповідно до усвідомлення об'єктивної потреби в зміні бачення змісту і призначення держави і створюваних інтеграційних інститутів [15, с. 82]. Інтеграційний процес у різних сферах суспільного життя започатковувався в різний час і розвивався з різною швидкістю, що створює труднощі для здійснення його періодизації. З очевидністю можна стверджувати лише те, що момент офіційного започаткування інтеграції прийнято пов'язувати з проголошенням Декларації Шумана (1950 р.) і створенням Європейського співтовариства з вугілля та сталі (1951 р.). Разом з тим, якщо необхідно дослідити витоки ідей і принципів, які покладені в основу чинної моделі Євросоюзу, то, безумовно, слід вдатися до аналізу еволюції поглядів європейців на об'єднавчий процес.

Ідея об'єднаної Європи має широкий діапазон і тривалу історію. М. Тетчер, розмірковуючи над ідеєю «Європи», доходить висновку, що вона завжди була певним міфом, що, однак, не робить її менш впливовою. Причина цієї ситуації криється в тому, що в умах більшості людей цей міф асоціюється з цивілізованим способом життя. М. Тетчер особливо наголошувала на тій обставині, що «Європейська ідея, схоже, може практично необмежено видозмінюватися. У цьому і є її привабливість» [12].

В епоху Нового часу були запропоновані нові концептуальні підходи до об'єднання Європи, використані на практиці під час офіційного започаткування європейської інтеграції у другій половині ХХ ст. Цивілізаційні зрушення, які відбулися в цей період, прийнято називати модернізацією, під якою розуміють складний багатогранний процес, який охопив усі сфери життєдіяльності європейських держави. Цілком закономірно, що в цих умовах ідея об'єднання європейських народів остаточно втрачає ідентифікацію з християнством і починає розвиватися як світська концепція.

Питання війни і миру в усі часи були однією з глобальних проблем людства. При цьому ідея миру, яка зародилася в давнину, у процесі державно-правового розвитку зазнала певної еволюції, набуваючи нових рис і змісту. Гуманісти епохи Відродження наповнили її етичним змістом, проголосивши цінність світу для всіх людей незалежно від їх національної чи релігійної приналежності. У XVII–XVIII ст., зазначає В. А. Ні, ідея миру збагатилася розробками раціоналістичної філософії і на тлі сформованої на той час міжнародної політичної системи отримала механізми своєї реалізації у вигляді раціонального міждержавного договору й утворення міжнародного арбітражного суду [7, с. 3–4], що стало новим кроком на шляху інтеграції європейських держав.

Принципово новим підходом в концептуальних пошуках вирішення проблеми війни і миру, а також у розробці шляхів європейського об'єднання стала ідея запровадження міжнародного суду або «трибуналу світу», яку вперше запропонував Я. А. Коменський у трактаті «Загальна рада людському роду» (1670 р.). Ідея була сприйнята й отримала концептуальний розвиток у роботах В. Пенна, І. Бентама, Ш. де Сен-П'єра. Разом з тим ці та деякі інші автори не обмежилися розробкою питання про міжнародний суд, а зробили свій внесок у вирішення питання про організацію і функціонування об'єднаної Європи [5, с. 33–46].

У. Пенн виклав своє бачення організації та функціонування інтеграційного об'єднання в «Есе про сучасний і майбутній мир в Європі», в якому передбачив можливість організації Європей-

ської ліги або конфедерації за участю Московії та Туреччини з метою забезпечення миру на континенті. Його проект цікавий не лише тим, що передбачав створення представницького органу європейських держав (конгресу, парламенту, верховної ради або палати), але й тим, що вперше передбачив можливість запровадження принципово нового механізму прийняття рішень – кваліфікованою більшістю голосів (3/4), а також застосування сили у певних випадках [8]. Достатньо детальну розробку проекту інтеграції європейських держав можна зустріти і в «Проекті вічного миру в Європі» Ш. де Сен-П'єра, який розглянув проблеми укладення договору щодо створення європейської конфедерації, її складу, завдань, компетенції, механізмів прийняття рішень та фінансування спільних витрат [10]. У своїй роботі він вивів витoki європейської єдності з політичної та правової спадщини минулого, зокрема законів Юстиніана і Священної Римської імперії, спільності нравів, звичаїв, релігії, науки і знань. У його проекті передбачалося створення європейської конфедерації дев'ятнадцяти європейських християнських держав незалежно від їх конфесії. Проект містив відповідь на питання про можливий склад конфедерації, її завдання, компетенцію, механізм прийняття рішень і вирішення спорів, принципи фінансування загальних витрат, порядок застосування примусу до держав-порушниць. Незважаючи на те, що проект мав досить деталізований характер, у цілому він викликав скептичні оцінки сучасників.

Ідею загального миру і європейського об'єднання поділяв також І. Кант. Його праця «До вічного миру» (1795 р.) являє собою найбільш повний, системний, структурований розгляд ідеї миру у філософському і політико-правовому аспектах, що ввібрала в себе всі розробки мислителів попередніх епох і справила вплив на подальший розвиток ідеї миру й її втілення на практиці [7, с. 4].

У 1751 р. Вольтер виклав власне бачення об'єднаної Європи. На його думку, це має бути єдина республіка, розділена на провінції, одні з яких – монархії, а інші – змішані політичні системи. При цьому всі провінції управляються на основі загальних принципів загального права і політики [6].

І. Бентам, викладаючи своє бачення об'єднаної Європи, вказував на необхідність створення єдиних органів влади і насамперед Європейської асамблеї, єдиної армії і розробки загальносоюзного законодавства [1].

Особливу роль в історії розвитку європейської інтеграції відіграли численні демократичні проекти європейського об'єднання, які вперше з'являються у ХІХ ст., але матеріалізуються переважно у ХХ ст. Історикам невідомо, кому саме належить авторство ідеї Сполучених Штатів Європи – Дж. Мадзіні чи К. Каттанео. Достеменно тільки відомо, що вперше офіційно цей термін використав В. Гюго 21 серпня 1849 р. на засіданні ІІІ міжнародного конгресу миру у Парижі. Хоча Дж. Мадзіні, Дж. Гарібальді, В. Гюго та інші діячі європейського революційно-демократичного руху і не виробили практичних пропозицій щодо втілення виголошеної мети, однак не варто применшувати значення їх розробок – вони дали потужний інтелектуальний поштовх і натхнення тим політичним діячам ХХ ст., які виявилися готовими втілити ці ідеї на практиці. Саме демократичні ініціативи європейських громадських рухів у період з 1924 по 1950 р. [4, С. 78–93] сприяли впровадженню у свідомість європейців думки про необхідність створення на добровільних засадах об'єднаної Європи. Політичний вибір, який було зроблено протягом цього періоду, не лише відкрив шлях до створення Європейських Співтовариств, але й визначив загальну тенденцію розвитку інтеграції – поступове створення наднаціонального об'єднання федеративного характеру.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувається зміна уявлень про форму і цілі європейського об'єднання. Так, А. Леруа-Больє в 1900 р. запропонував створити унію або асоціацію європейських держав (крім Великобританії та Росії) для надання сприяння в питанні вирішення протиріч у політиці колонізації. При цьому як модель для такої унії пропонувався Німецький союз до 1866 р. або Швейцарський союз до 1848 р., тобто не федеративна, а конфедеративна модель, яка б дозволила максимально враховувати «національну індивідуальність» європейських держав. Таким чином, А. Леруа-Больє одним з перших

відмовився від формули «Сполучені Штати Європи» на користь конструкції «Європейський союз» [3, с. 61]. На користь конфедеративного об'єднання Європи висловився також Г. Ізамберг. Він вважав, що конфедерація повинна бути республікою, а не монархією; являти собою союз держав, що належать до однієї цивілізації і мають спільні інтереси; влада в ній повинна здійснюватися з урахуванням принципу поділу влади; представницькі органи Союзу повинні організовуватися і функціонувати за принципами суверенної рівності держав і пропорційності представництва їх населення [13, с. 211–215].

Підводячи підсумок аналізу інтеграційних проектів XVII – початку XX ст., слід вказати, що їх провал, як і в епоху Середньовіччя [5, с. 16–32], був обумовлений перш за все тим, що тривалий час розробники інтеграційних проектів не повною мірою усвідомлювали, що розвиток об'єднаної Європи і формування в її межах правової системи – це результат не тільки і не стільки правових ідей, концепцій і навіть права в цілому, скільки політики, економіки, культури та соціально обґрунтованих рішень політичного керівництва і суспільства в цілому. Доки в основу об'єднаного проекту не будуть покладені зрозумілі всім політично, економічно та соціально мотивовані положення, що відображають нагальні потреби та інтереси держав, важко було розраховувати на успіх його реалізації. Саме національні інтереси держав визначали і визначатимуть їх готовність до обмеження свого суверенітету заради участі в інтеграційному об'єднанні. Аналіз показує, що в процесі становлення та розвитку об'єднаної Європи визначальну роль відігравали ідеї, які мали не виключно юридичний характер, а були зумовлені і тісно перепліталися на рівні доктрин і концепцій з ідеями, що відображають інтереси соціально-політичного та економічного плану.

Хоча згадані проекти на момент їх викладення виглядали утопічними, оскільки не мали жодного шансу бути реалізованими свого часу, вони мають певну як теоретичну, так і практичну цінність. Їх зміст засвідчує, що ідея добровільного договірного об'єднання європейських держав в союзну організацію набагато старіша, аніж прийнято вважати, – вона уходить своїм

корінням у часи середньовіччя і концептуально оформлюється в епоху Нового часу. Такі революційні навіть для сучасного етапу інтеграційного процесу ідеї, як перетворення Європейського Союзу на наднаціональне утворення федеративного або конфедеративного характеру; обов'язковість рішень союзних органів для всіх держав членів; обрання наднаціонального законодавчого органу і глави союзу, наділеного реальними повноваженнями, – це винахід не сучасних політиків, а добре усвідомлена попередниками сучасних європейських інтеграторів умова забезпечення життєздатності та функціональності створюваного об'єднання.

Список використаних джерел

1. Бентам, И. План всеобщего и вечного мира [Текст] / И. Бентам // Тракаты о вечном мире / сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. – СПб. : Алетей, 2003. – С. 173–204.
2. Грицяк І. А. Європейське управління: теоретико-методологічні засади [Текст] / І. А. Грицяк. – К. : К.І.С., 2006. – 398 с.
3. Европа : проблемы интеграции и развития [Текст] : монография в 2 т. – Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. – Ч. 1 / под общ. ред. О. А. Колобова. – Н. Новгород : ФМО/ИСИ НИГУ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара, 2008. – 352 с.
4. Европейская интеграция: проблемы теории и практики [Текст] : монография / под ред. И. В. Яковюка, А. К. Сквикова. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2012. – 279 с.
5. Історія європейської інтеграції від Римської імперії до Європейського Союзу [Текст] : монографія / за заг. ред. І. В. Яковюка. – К. : Ред. журн. «Право України» ; Х. : Право, 2013. – 208 с. (Наук. зб. «Академічні правові дослідження». Дод. до юрид. журн. «Право України» ; вип.14).
6. История объединенной Европы / составители: П. Пальк, В. Маде, Э. Симпсон, Л. Яаансалу. – С. 8 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.edk.edu.ee/ul/el_opik_r.pdf
7. Ни, В. А. Идея мира в европейской политической мысли Нового времени : генезис и эволюция [Текст] : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / Вера Александровна Ни. – М., 2002.
8. Пенн, У. Опыт о настоящем и будущем мире в Европе путем создания европейского конгресса, парламента или палаты государств [Текст] / У. Пенн // Тракаты о вечном мире / сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. – СПб. : Алетей, 2003. – С.115–135.

9. Сало, В. І. Внутрішні функції держави в умовах членства в Європейському Союзі [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Володимир Ігорович Сало. – Х., 2008. – 220 с.
10. Сен-Пьер, Ш. И. (де) Избранные места из проекта вечного мира. В изложении Ж.-Ж. Руссо. 1760. пер. с фр. [Текст] / Ж.-Ж. Руссо, Ш.И. де Сен-Пьер // Трактаты о вечном мире / сост. И. С. Андреева и А. В. Гулыга. – СПб. : Алетейя. 2003. – С. 136–161.
11. Трихлеб, К. А. Европейская интеграция – основа сближения политических и правовых систем Украины и ЕС [Текст] // PolitBook. – 2012. – № 4. – С. 163–170.
12. Тэтчер, М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира [Текст] / пер. с англ.; М. Тетчер. – М. : Альпина Паблишер, 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/thatcher_government/ch69_all.html
13. Чубарьян, А. О. Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира [Текст] / А. О. Чубарьян. – М. : Междунар. отношения, 1987. – 352 с.
14. Якименко, Х. С. Европейский Союз: правовая природа объединения [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Христина Сергіївна Якименко – Х., 2009. – 229 с.
15. Яковюк, І. В. Історичні передумови і основні етапи європейської інтеграції [Текст] / І. В. Яковюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 4. – С. 82–92.
16. Яковюк, І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз [Текст] : монографія / І. В. Яковюк. – Х. : Право, 2013. – 760 с.
17. Яковюк, І. В. Европейский Союз: в поисках оптимального сочетания национальных и наднациональных интересов [Текст] / І. В. Яковюк // PolitBook. – 2012. – № 3. – С. 156–170.
18. Yakovyuk, I. V. Imperial Model as a Basis for Development of the European Union at the Present Stage [Текст] / I. V. Yakovyuk // WEST-OST-REPORT : International Forum for Science and Research (Berlin). – 2012. – № 4. – P. 86–95.

Стаття надійшла 12 лютого 2013 р.

М. Г. Окладная, К. С. Якименко
Идеи построения наднациональной Европы
в политико-правовых взглядах XVII – начала XX в.

В статье анализируется развитие политико-правовых взглядов европейских мыслителей на процесс объединения государств Европы на протяжении XVII – начала XX в. Отмечается, что в эпоху Просвещения идея объединения европейских народов окончательно утрачивает идентификацию с христианством и развивается в дальнейшем как сугубо светская концепция, что обусловило изменения

некоторых подходов к содержанию интеграционных проектов по сравнению с проектами периода Средневековья.

На примере анализа взглядов выдающихся философов того времени показано, с одной стороны, существование определенной преемственности во взглядах на институциональную модель проектируемого объединения, в частности, поддержка наднационального характера межгосударственного союза (республиканская форма правления, что не исключало сохранения монархического правления в отдельных государствах-членах; создание высшего представительского органа, наделенного законотворческими полномочиями; принятие решений квалифицированным большинством голосов; создание интеграционного права; формирование объединенной армии), а с другой – сохранение отличий в подходах к вопросу определения его правовой природы (федеративный, конфедеративный, наднациональный характер, ассоциация или уния государств).

В условиях исключения из концепции интеграции идеи христианской общности европейских народов как идейной предпосылки объединения народов Европы впервые поднимается вопрос о том, что лежит в основе идентификации создаваемого европейского межгосударственного объединения. Высказывается мнение о том, что европейское единство должно опираться на политическое и правовое наследие прошлого, в частности, на римское право, общность нравов, обычаев, религии и науки. Однако в целом такой аспект интеграции не получил своего развития на данном этапе.

Ключевые слова: европейская интеграция, Европейский Союз, Соединенные Штаты Европы, Новое время.

M. G. Okladnaya, K. S. Yakimenko

The idea of building a supranational Europe in political and legal views in XVII – beginning of XX century

In the article analyzes the development of the political and legal views of European thinkers on the process of unification of the states of Europe during XVII – beginning of XX century. It is noted that in the Enlightenment idea of unification the European nations finally loses identification with Christianity and develops in the future as a purely secular concept, which resulted in changes to the content of some of the approaches of integration projects as compared with projects of the Middle Ages.

By the example of analyzing look outstanding philosophers of the time shown on the one hand, the existence of a certain continuity in their views on the

institutional model of the projected union, in particular support for supranational interstate union (republican form of government that does not preclude the retention of monarchical rule in the individual Member States, the creation of a higher representation body charged with lawmaking powers, decision-making by qualified majority vote, the creation of the integration law, the formation of the united army) , and on the other – to save the differences in approach in determining its legal nature (federal, confederal, supranational, association or union of states).

In conditions exclusion of the concept of integrating the ideas of the Christian community of European nations for the association of ideas as the people of Europe for the first time raises the question of what is the basis of the identification new forming European intergovernmental association. It has been suggested that European unity must be based on the political and legal heritage of the past, particularly in the Roman law, common manners, customs, religion and science. However, in general, this aspect of the integration is not received its own development at this stage.

As a result the conclusion is stated that although the ideas that have been put forward and conceptually grounded in the specified period, were not their incarnation in practice, yet are not only theoretical but also practical value because they were subsequently implemented in the second half the twentieth century. after the official establishment of the European integration process, which led to the construction of a supranational by the legal nature of the European Union.

Keywords: *European integration, European Union, United States of Europe, Modern Period*